८. शङ्खारावः

तृतीयः भागः

पठन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

सङ्घटिता वयमिह याम । राष्ट्रसमर्चां करवाम ।
न कमपि भेदं गणयाम । अनुपमस्नेहं वितराम ।
सन्तु च कष्टशतं सततं क्रियते कार्यमिदं निरतम् ।
आशापाशशतैर्युक्तान् ध्येयामृततो दूरगतान् ।
सुप्तान् बन्धून् जागरयाम । राष्ट्रसुकर्मसु लगयाम ।
भारतमस्माकं जननी स्वर्गादपि या गरीयसी ।
विश्वगुरुं तां करवाम । जन्मसफलतां विन्दाम ।
संघटिता वयमिह याम । राष्ट्रसमर्चां करवाम ।

प्रश्नाः ?

1. गीतं कान् उद्दिश्य लिखितम् ?
2. कविः अनेन गीतेन अस्मान् किं बोधयति ?
3. एतदृशानि गीतानि कुत्रापि श्रुतवान् वा ?

© SCERT not to be republished

उद्देश्यम्

* छात्रेषु देशभक्तेः विकासः ।
* देशविकासाय आत्मना कर्तव्यानां कार्याणां विषये जागरूकतायाः उत्पादनम् ।
* भारतीयाः सर्वे समानाः इति भावनायाः विकासः ।

१. पाठं पठन्तु । पदकोशं दृष्ट्वा पदानाम् अर्थान् जानन्तु ।
२. सन्दर्भोचितान् अर्थान् ज्ञात्वा चित्राणाम् आधारेण पाठस्य भावम् अवगच्छन्तु ।
३. अनधिगतविषयान् उद्दिश्य आदौ समूहे चर्चां कुर्वन्तु । अनन्तरम् अध्यापकेन सह चर्चां कृत्वा अवगाहनम् अभिवर्धयन्तु ।

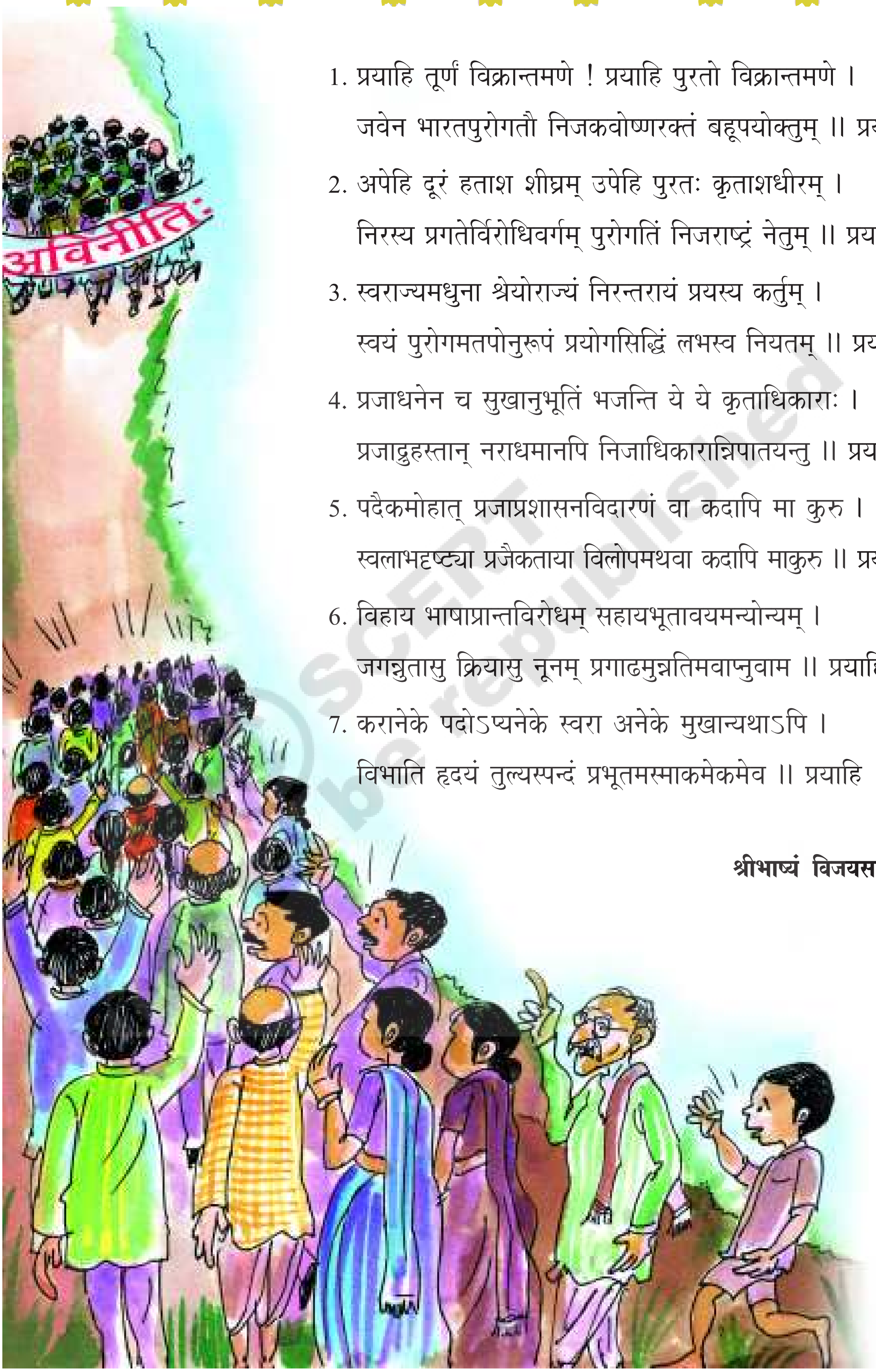

1. प्रयाहि तूर्णं विक्रान्तमणे ! प्रयाहि पुरतो विक्रान्तमणे ।
   जवेन भारतपुरोगतौ निजकवोष्णरक्तं बहूपयोक्तुम् ॥ प्रयाहि ॥
2. अपेहि दूरं हताश शीघ्रम् उपेहि पुरतः कृताशधीरम् ।
   निरस्य प्रगतेर्विरोधिवर्गम् पुरोगतिं निजराष्ट्रं नेतुम् ॥ प्रयाहि ॥
3. स्वराज्यमधुना श्रेयोराज्यं निरन्तरायं प्रयस्य कर्तुम् ।
   स्वयं पुरोगमतपोनुरूपं प्रयोगसिद्धिं लभस्व नियतम् ॥ प्रयाहि ॥
4. प्रजाधनेन च सुखानुभूतिं भजन्ति ये ये कृताधिकाराः ।
   प्रजाद्रुहस्तान् नराधमानपि निजाधिकारान्निपातयन्तु ॥ प्रयाहि ॥
5. पदैकमोहात् प्रजाप्रशासनविदारणं वा कदापि मा कुरु ।
   स्वलाभदृष्ट्या प्रजैकताया विलोपमथवा कदापि माकुरु ॥ प्रयाहि ॥
6. विहाय भाषाप्रान्तविरोधम् सहायभूतावयमन्योन्यम् ।
   जगन्नुतासु क्रियासु नूनम् प्रगाढमुन्नतिमवाप्नुवाम ॥ प्रयाहि ॥
7. करानेके पदोऽप्यनेके स्वरा अनेके मुखान्यथाऽपि ।
   विभाति हृदयं तुल्यस्पन्दं प्रभूतमस्माकमेकमेव ॥ प्रयाहि ॥

श्रीभाष्यं विजयसारथिः

सारांशः

1. हे पराक्रमिषु श्रेष्ठ ! वेगेन अग्रतः प्रयाहि (प्रयाणं कुरु) । देशस्य अस्य सर्वतोमुखाभिवृद्धये निजकदुष्णरक्तं बहुधा उपयोक्तव्यम् ।

2. निराशावादात् शीघ्रं दूरं गच्छ, आशोन्मुखः सन् धैर्येण अग्रे गच्छ । प्रगतिविरोधिनः तिरस्कृत्य स्वराष्ट्रम् उन्नतपथे नेतुं परिश्रमं कुरु ।

3. एनम् अस्माकं देशं निरन्तरायं श्रेयोराज्यं कर्तुं यत्नं कुरु । स्वयम् अग्रेसरो भूत्वा निजतपोऽनुरूपं फलं निश्चयेन प्राप्नुहि ।

4. प्रजाधनेन अधिकारं प्राप्य भोगभाग्यान् अनुभवन्तः प्रजाः एव दूषयन्तः ये नायकाः वर्तन्ते तान् पदच्युतान् कुरु ।

5. पदवीव्यामोहेन राज्यप्रशासने बाधां मा उत्पादय । स्वलाभार्थं प्रजानाम् एकतायाः नाशं मा कुरु ।

6. भाषाविषये प्रान्तविषये वा विरोधं त्यक्त्वा वयं सर्वे परस्परसहायकाः भवेम । सम्पूर्णविश्वे प्रशंसनीयानि कार्याणि कृत्वा समुन्नतविकासं प्राप्नुयाम ।

7. अस्माकं हस्ताः अनेके । अस्माकं पादानि च अनेकानि । अस्माकं कण्ठगतस्वराश्च अनेके । मुखानि च अनेकानि तथापि अस्माकं सर्वेषां हृदयमेकमेव ।

वयं सर्वे मिलित्वा देशोन्नत्यै कटिबद्धाः भवेम ।

© SCERT not to be republished

कविपरिचयः

श्रीमान् श्रीविजयसारथिः वाचस्पतिबिरुदाञ्चितः महाकविः । आबाल्यात् संस्कृतेन एव सहजसुन्दरतया भावस्फोरकतया पद्यानां रचनायां सिद्धहस्तः एषः महोदयः शताधिकग्रन्थानां रचयिता ।

आन्ध्रप्रदेशे करीम्नगरजनपदतः अनतिदूरे वर्तमानः ‘‘इरुकुल्ल’’ नामकग्रामः महाकवेः जन्मना प्रसिद्धः । अयं महाकविः वरंगल्विश्वेश्वरसंस्कृतान्ध्रकलाशालायाम् अध्यापनकार्यं बहूनि वर्षाणि कृत्वा निवृत्तः । उत्तरतेलंगानाप्रान्ते अनेकदेवालयानां स्थापने महोदयस्य प्रेरणा अनितरास्ति ।

स्वयं ‘‘सर्ववैदिकसंस्थानस्य’’ कुलपतित्वेन यज्ञवराहक्षेत्रस्य च गौरवाध्यक्ष्यं निर्वहन् निरन्तरं ग्रन्थानां पठनपाठने एवं रचनाव्यवसाये च कालं यापयन्नयं कविः कमनीयकाव्यकवनक्षेत्रे नित्यकृषीवलः इवास्ते ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगाहनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि विचिन्त्य वदन्तु ।

१. सर्वतोमुखाभिवृद्धिः इत्यस्य कः अर्थः ?

२. कवितानां भावं स्ववाक्यैः वदन्तु ।

३. प्रजाधनेन सुखानुभूतिं भजन्ति अधिकारिणः । अमुं विषयमधिकृत्य चर्चां कुर्वन्तु ।

४. कविः कान् उद्दिश्य कवितां लिखितवान् ?

आ. पाठं पठित्वा अव्ययपदानाम् अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

इ. एकार्थभावनासूचककवितायाः पङ्क्तीनाम् अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

ई. अधः दत्तम् अनुच्छेदं पठित्वा अधः निदिष्टानि कार्याणि कुर्वन्तु ।

लाल्बहदूरशास्त्रिमहोदयः उत्तरप्रदेशस्य वारणासीजनपदे 1904 तमे वर्षे अक्टोबर्मासस्य 2 दिनाङ्के जन्म प्राप्तवान् । अस्य पितरौ रामदुलारीशारदाप्रसादौ । एषः वारणासीस्थे हरिश्चन्द्रविद्यालये शिक्षां प्राप्य उच्चशिक्षां पठितुं काशीविद्यापीठं गतवान् । महात्मागान्धीमहोदयस्य नेतृत्वे सञ्चालिते स्वतन्त्रतान्दोलने सोऽपि प्रविष्टवान् । आङ्ग्लेयानां शासनेन प्रदत्तं वर्षद्वयात्मककारावासम् अपि अनुभूतवान् । निःस्वार्थभावनया कर्तव्यनिष्ठया सततं भारतस्य सेवाकरणात् स जनतायाः श्रद्धाभाजनम् अभवत् ।

१. अनुच्छेदाधारेण पञ्चप्रश्नानां निर्माणं कुर्वन्तु ।

२. अनुच्छेदस्य शीर्षिकां लिखन्तु ।

उ. पाठं पठित्वा अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

१. देशस्य सर्वतोमुखाभिवृद्धिः कथं भवति ?

२. कवेः दृष्टौ अधिकारिणः कथं सन्ति ?

३. आतङ्कविप्लवौ कुत्र न करणीयौ ?

४. श्रेयोराज्यमिव एतत् राज्यं कर्तुं कीदृशानि कार्याणि करणीयानि ?

५. कविः अस्मान् कथं वर्णितवान् ?

© SCERT not to be republished

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. अधः दत्तानां प्रश्नानां लघुसमाधानानि स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

१. ''निराशावादतः शीघ्रं दूरं गच्छ'' इति कविः किमर्थं वदति ?

२. अस्याः कवितायाः लेखने उद्देशः कः ?

३. प्रजाधनं नेतारः कुत्र - कुत्र दुर्विनियोगं कुर्वन्ति । तस्य निवारणं कथं करणीयम् ?

४. प्रजाधनं प्रजाभ्यः कथं विनियोक्तव्यम् ?

आ. अधः दत्तयोः प्रश्नयोः समाधाने निबन्धरूपेण लिखन्तु ।

१. कवितायाः सारं स्वीयवाक्यैः लिखन्तु ।

२. आधुनिकसमाजे प्रजाधनस्य दुर्विनियोगः कथं भवति ।

इ. सर्जनात्मकतया समाधानानि लिखन्तु ।

१. प्रजाधनस्य सद्विनियोगम् अधिकृत्य करपत्रमेकं रचयन्तु ।

२. अधः दत्तं परिच्छेदं संस्कृतभाषया अनुवदन्तु ।

హిమాలయం మొదలుకొని హిందూమహాసముద్రం వరకు ఉన్నట్టి ప్రదేశమే భారతదేశం. భరతావని, భరతవర్షము, భరతఖండమని భారతదేశానికి ప్రాచీన నామములు. భారతీయసంస్కృతి అన్ని దేశాల వారికి మార్గదర్శకమైనది. అట్లే సంస్కృతి సంస్కృతభాషలో నిక్షిప్తమై ఉన్నది. సనాతన భారతీయసంస్కృతికి నాలుగు వేదాలు మూలస్తంభాలు.

ई. प्रशंसात्मकतया प्रतिस्पन्दनं कुर्वन्तु ।

भारतीयेषु एकतावर्धनाय किं किं कर्तुं शक्यते ?

III. भाषांशाः

1. पदजालाभिवृद्धिः

अ. अधः दत्तानां शब्दानां प्रथमाविभक्त्यन्तरूपाणि लिखन्तु ।

उदा - जनपदे - जनपदम्

१. वर्षे	....	२. दिनाङ्के	....
३. विद्यालये	....	४. विद्यापीठे	....
५. अग्रे	....	६. गृहे	....
७. वृक्षे	....		

© SCERT not to be republished

आ. अधः दत्तानि पदानि उपयुज्य वाक्यानि रचयन्तु ।

१. अपि

२. सततं

३. नेतृत्वे

४. आन्दोलने

इ. अधः दत्तानि पदानि पठन्तु । तेषां विरुद्धार्थकपदानि कवितायाः चित्वा लिखन्तु ।

१. मन्देन	२. उपेहि
३. अन्तरायं	४. दूषयन्ति
५. भिन्नतया	६. इमे
७. हताशा	८. विभाति

2. साहित्यांशाः

अ. अधः दत्तस्य श्लोकपादस्य गुरुलघुनिरूपणं गणविभजनञ्च अवगच्छन्तु ।

U U I	U I I	I U I	I U I	U U
श्री च क्र	रा ज नि	ल ये शि	शु च न्द्र	चू डे
त	भ	ज	ज	ग ग

एवं प्रकारेण क्रमशः ' त - भ - ज - ज - ग - ग' इतीमे गणाः वर्तन्ते चेत् 'वसन्ततिलकाच्छन्दः' भवति ।

वसन्ततिलकाच्छन्दोवृत्तस्य लक्षणम् ।

१. श्लोके पादचतुष्टयं भवति ।

२. प्रतिपादं क्रमेण 'त-भ-ज-ज-ग-ग' इतीमे गणाः भवन्ति ।

३. प्रतिपादं चतुर्दश अक्षराणि भवन्ति ।

"उक्ता वसन्ततिलका तभजाजगौ गः"

आ. अधः दत्तस्य श्लोकद्वयस्य पादानां लघुगुरुनिरूपणपुरस्सरं गणविभजनं कृत्वा समन्वयं कुर्वन्तु ।

1. निन्दन्तु नीतिनिपुणाः यदि वास्तुवन्तु
लक्ष्मीस्समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा ।
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ।

© SCERT not to be republished

2. श्रीराम राम रघुवंशगुणाभिराम
सीतामनःकुमुदसोमसुरारिभीम ।
निष्कामधामविधुमौलिकृतप्रणाम
रामाजिपेटपरमादर सुप्रभातम् ।

परियोजनाकार्यम्

प्रजाधनस्य सद्विनियोगसम्बद्धानि चित्राणि वार्तापत्रिकादिभ्यः सङ्कलय्य भित्तिपत्रेषु संलिप्य प्रदर्शयन्तु ।

विषयविस्तरः

अष्टादश पुराणानि

पुराऽपि नवानि पुराणानि । व्यासमहर्षिणा अष्टादशपुराणानि उपपुराणानि च प्रणीतानि । वेदे प्रतिपादितधर्मतत्त्वं पुराणानि मित्रसम्मिततया प्रबोधयन्ति । पुराणानां शैली सरला प्रेरिका च भवति । अष्टादश पुराणानि एकस्मिन्नेव श्लोके सूचितानि । स च श्लोकः

"मद्वयं भद्वयं चैव ब्रत्रयं वचतुष्टयम् ।
अ - ना - प - लिं - ग - कू - स्कानि पुराणानि प्रचक्षते ॥ इति ॥

क्रमेण अष्टादशपुराणानां नामानि अधः सूच्यन्ते ।

१. मत्स्यपुराणम्	२. मार्कण्डेयपुराणम्	३. भविष्यपुराणम्
४. भागवतपुराणम्	५. ब्रह्मपुराणम्	६. ब्रह्माण्डपुराणम्
७. ब्रह्मवैवर्तपुराणम्	८. वामनपुराणम्	९. वराहपुराणम्
१०. विष्णुपुराणम्	११. वायुपुराणम्	१२. अग्निपुराणम्
१३. नारदपुराणम्	१४. पद्मपुराणम्	१५. लिङ्गपुराणम्
१६. गरुडपुराणम्	१७. कूर्मपुराणम्	१८. स्कान्दपुराणम्

अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च साधयेत् ।

© SCERT not to be republished